

Закрепить понимание этих признаков как основных отличительных черт текста можно на любом «прозрачном» отрывке, предложив задание: доказать, что данный отрывок является текстом. На этом же этапе целесообразно ввести понятия «тема» и «основная мысль». Тогда признаки текста можно будет формулировать более определенно, точно, оперируя соответствующими терминами.

На каждом из уроков мы стараемся работать над функциональной грамотностью.

К концу 7-го класса дети владеют такими понятиями, как диалог, монолог, текст, структура текста, абзац, функции абзаца, окраску слова (слова нейтральные и стилистически окрашенные, книжные и разговорные), стили речи (разговорный, художественный, научный); умеют читать учебно-научный и художественный тексты изучающим чтением, владеют отдельными приемами ознакомительного чтения, учебно-научного текста, выделяют в учебно-научном тексте ключевые слова, составляют план.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Литвинко, Ф. М. Методика преподавания русского языка в школе: учеб.пособие/ Ф. М. Литвинко. – Минск: Вышэйшая школа, 2015.
2. Хуторской А. Воителева Т.М. Теория и методика обучения русскому языку. - М.: Дрофа. – 2006.

ӘОЖ 37

<https://doi.org/10.53355/r2524-6624-6027-o>

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ САУАТТЫЛЫҒЫ ДАҒДЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ

Зайтбекова Р., 2-курс магистранты

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті. Талдықорған қ.

E-mail: raushan0601@mail.ru

Мақалада оқушылардың оқу сауаттылығын қалыптастыру дағдылары жайлы, мәтінге терең назар аударту арқылы оқушылардың берілген тест тапсырмаларын қиналмай шеше алу жолдары ұсынылған.

Тірек сөздер: оқу сауаттылығы, мәтін, мәтін түрлері, оқу сауаттылығы дағдылары.

В статье рассказывается о навыках грамотности чтения учащихся, о том, как учащиеся могут легко решать тестовые задания, уделяя пристальное внимание тексту.

Ключевые слова: грамотность чтения, текст, виды текста, навыки грамотности чтения.

The article deals with the skills of students' reading literacy, ways to easily solve the given test tasks of paid students with in -depth attention to the text.

Key words: reading literacy, text, text type, reading literacy skills.

«Оқу сауаттылығы» термині кең мағынада қарапайым оқу біліктілігін емес, мәліметтерді айқындай білу қабілеттімен анықталады. Мектеп жасындағы балалардың тек оқу техникасын меңгеруі қазіргі таңда қабілеттілік болып есептелмейді. Оқу сауаттылығы туралы түсінік білім алушылардың әртүрлі форматтарда берілген мәтіндерді түсіне білуі, олардың мәні мен мазмұнын түсініп тұжырымдауы және білім алушылардың мектептен тыс уақыттарда, әртүрлі өмірлік жағдаяттарды шешуде оқығанын қолдана білу іс-әрекеттеріндегі қызметтерін бағалауға негізделген. Сөзімізді нақтылай түссек, оқу

сауаттылығы – жазба мәтіндерді түсіну, өз мақсатына жету үшін оның мазмұнын қолдану, қоғам өміріне белсенді қатысу үшін білімі мен мүмкіншіліктерін дамыту қабілеті [1,4 б.].

Оқушылардың функционалдық сауаттылығын білу мақсатында жүргізілетін халықаралық PISA, PIRLS сынды зерттеулер бар. Бұл зерттеулердің мақсаты – оқушының мәтінді түсінуі, қабылдауы қаншалықты деңгейде екенін білу. Айталық, «PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) зерттеуінің мақсаты – әлемнің әртүрлі елдерінің бастауыш сыныптарының мәтінді түсіну деңгейлерін сәйкестендіру және ұлттық білім жүйесінің оқу сауаттылығын ашудағы ерекшеліктерін анықтау болып табылады. Аталмыш зерттеу ісі халықаралық сарапшылар ойымен келісе отырып, «Оқырман сауаттылығы» – бұл адамның өмірде толыққанды қалыптасуына және жеке мақсаттарына жетуіне қажетті әртүрлі жазба сөйлеу формасын түсіну және терең ойлау қабілеті» деген [2].

PIRLS зерттеуінің нысаны төменгі сынып оқушылары болса, PISA зерттеуі 15 жастағы оқушылардың білім деңгейін анықтауға бағытталған. «PISA мәтіндерінің ерекшеліктері оларды баяндаудың шынайылығы (өмірден алынған мысалдар). Бұл орайда, зерттеудің осы бағыты бойынша тест сұрақтары ретінде көркем мәтіндер де қолданылады. Көптеген ақпараттық мәтіндер бүгінгі таңда көбіне ұсынымдық форматта болып келеді (веб-парақшалар, журналдар және т.б.). Құрамдас мәтіндер мазмұны жағынан ғана емес, сондай-ақ форматы жағынан да әртүрлі бірнеше мәтіндерді біріктіреді. Бұл орайда, олар мәтіннің диагностикалық мақсатын анықтайтындай, мағыналық мазмұны тұрғысынан байланысты және аяқталған болып келеді.

PISA зерттеуіндегі оқу сауаттылығы – оқушылардың жазбаша мәтіндерді ұғына оқу қабілеттілігі және оларға рефлексия, олардың мазмұнын өз мақсаттарына қол жеткізу үшін қолдануы, білімдері мен дағдыларын қоғамның белсенді өміріне араласуы үшін дамытуы. Оқу сауаттылығын тексеру оқу техникасы немесе мәтіннің мазмұнын нақты түсінуін бағалау емес, оқу барысында меңгерген білімдері мен дағдыларын өмірлік жағдайларда қолдана білу ептіліктерін бағалауға, оқушыларды әлеуметтенуге таңдауына дайындау» [2].

Әртүрлі зерттеулердің нәтижесіне сүйенсек, оқу сауаттылығы мәтінді толық талдап, ұғына білуге негізделетінін байқаймыз. Осыған сәйкес оқушылар төменгі сыныптардан бастап, әртүрлі мәтіндерді оқып, талдай бастағаны жөн. Әсіресе көркем мәтіндерді талдау, мәтіндердегі негізгі ақпаратты анықтау, әрбір сөзіне мән беру, синонимдерін табу сынды тапсырмаларды орындау баланың оқу сауаттылығы дағдыларын қалыптастырып, мәтінді толық сезініп, дұрыс талдауға көмектеседі. Формасы жағынан да, көлемі жағынан да түрлі мәтіндерді талдау арқылы бала әбден дағдыланады. Көркем мәтіндерді талдау барысында мәтіндегі ақпаратқа мән бере оқу арқылы негізгі ойын түсінеді, қосымша ақпаратты анықтайды, мәтіннің идеясын таба алады, әр абзацта не айтылғаны туралы жүйелі түрде талдай алады, сөйлемдердің мағыналық байланысын анықтай алады.

Зерттеулерде айтылғандай, оқу сауаттылығының, жалпы жаңартылған білім мазмұнының негізгі мақсаты – баланың сауатын ашу, алған білімі жаттанды емес, ұзақ уақыт қолдануға болатындай болу және өз білімін өмірде қолдана алу болып табылады. Сондықтан да баланы оқуға қызықтырып, мәтіндерді түрлі формада ұсыну, мазмұны жағынан да қызығалықты мәтіндерді таңдап ұсыну, жетелеп талдата алу, түрлі әдіс-тәсілдер арқылы меңгерту – ұстаздардың басты міндеті. Бастауыш сыныптарда балалар тек оқумен, танумен, түсінумен шектелсе, 7-8 сыныптарда балада сыни ойлау қалыптаса бастайды.

«Сауат ашу, сауаттылықты арттыру» ерте кезден-ақ барлық елдің өзекті мәселесіне айналып келген. Бүгінде оқушылардың оқу сауаттылығын қалыптастыруда әрбір ұстаз өз білімін салып, барынша үйретуде, түрлі әдіс-тәсілдерді ұсынуда.

Жоғарыда оқу сауаттылығы мәтінмен тығыз байланысты екенін айттық. Мәтіндерді талдау әсіресе әдеби мәтіндерді талдау балаға өте қызығалықты болмақ. Г.А.Мамырбекова оқу сауаттылығын қалыптастыру жайлы былай дейді: «Оқырман сауаттылығының негізі – мәтінмен жұмысты толық қалыптастыру болып табылады. Бұл оқушылар шығармадан қажетті ақпарат алуына, нақты мәтіннен қорытынды шығаруына, негізгі кейіпкерлердің

әрекеттерін интерпретациялауға, мәтін үлгісімен бекітуге және мәтін құрылымының бастапқы сараптамасын алуға көмектеседі. Әдеби оқу тәжірибиесін меңгеру мақсатында нақты мәтін бөліктерін таңдау, оларды қарапайым қорытындыларды қалыптастыруда қолдану, оқиғалар арасында өзара байланыс орнату; мәтіннің ортақ идеясын анықтау, мәтін құрылымынан элементтерді анықтап көрсету, кейіпкерлер әрекетіне қарапайым интерпретация беру, кейіпкерлердің әрекеттерін және сезімдерін салыстыру және бір-біріне қарсы қою, олардың өзара байланысын түсіндіру, мәтінде қолданылған тілдік ортаның ерекшеліктеріне алғашқы сараптама жасау, мәтіннен үзінді келтіре отырып, негізгі кейіпкерлер мінездемесіне, олардың ниеті мен сезіміне интерпретация жасау, мәтіннен ақпаратты ала отырып мәтіннің мағынасын немесе негізгі идеясын түсіндіру сияқты бағыттар көзделген. Ал ақпаратты түсіну және қолдану мақсатында мәтінде берілген деректерді анықтап, қайта қосу, қажетті ақпаратты көрсететін сөйлемді сызып белгілеу, оны қорытындыларды қалыптастыруда қолдану, мәтіндегі берілген ақпараттың үйлесімділігі туралы қорытынды жасау, мәтіннің әр бөлімдерін саралау және керекті ақпаратты көрсету, мәтінге жалпы қатынасты анықтау, мәтіндегі анық емес түрде берілген арнайы ақпаратты белгілеу, мәтіндегі сөйлемдердің өзара байланысы негізінде қорытындыларды қалыптастыру, әртүрлі мәтіннің жеке сипаттамасын және қолданыс мақсатын анықтау, мәтіннің әр бөлімдерінен күрделі ақпаратты танып дәлелдеу, мәтіннің айтпақ ойын түсіну үшін визуалды және вербалды элементтердің мағынасын түсініп бағалау, мәтіндер, карталар, иллюстрация, диаграммалар, фотосуреттер негізіндегі әртүрлі мәтіндерден ақпаратты жалпылау керек» [3].

Осы айтылған қажеттіліктерді зерделей отырып, оқушыларға оқу сауаттылығынан түрлі тапсырмалар беріп, оны сауатты талдауға үйреткеніміз жөн. Жыл сайынғы оқу сауаттылығынан келетін тесттерге сүйенсек, әрбірінде жиырма сұрақтан беріліп отырады. Мәтіндер форматы әртүрлі болып келеді және осыған сай сұрақтары да жеңілден ауырға қарай күрделене отырып беріледі. «Абай жолы» роман-эпопеясынан мәтіндер келтіре отырып, оқушылардың оқу сауаттылығы дағдыларын дамыту әдістемесін ұсынамыз.

Әдеби мәтіндер оқырманның қиялын шарықтатады, оны білімділікке баулиды, ой-өрісін, дүниетанымын кеңейтеді. Ж.Қ.Ақмолдаева мектеп оқушыларының оқу сауаттылығын мына дағдылар дамытады деп санайды: «Оқу сауаттылығын қалай қалыптастыруға болады?

Мектеп оқушыларының оқу сауаттылығын дамытуға әсер етеді:

- әдебиет сабақтары;
- сыныптан тыс сабақтар;
- кітапханамен біріккен жұмыс;
- қосымша білім беру;
- ата-аналармен біріккен жұмыс.

Осы жүргізілген жұмыстардың маңызды қорытындысы – оқушылардың әдеби дамуы, тұрақты қажеттілік және саналы таңдауы бойынша кітап оқу қабілеті, өз білімін жетілдіруге және өзін-өзі дамытуға ұмтылысы» [4].

Әдебиет сабағында әсіресе оқу сауаттылығына үнемі дайындық жасалып отырған абзал. Оқушы әр мәтінді оқып-үйренген сайын логикасы артады, нәтижесінде оқу сауаттылығын қиналмай орындай алатын болады. Оқу сауаттылығы дағдысын қалыптастыру үшін «Абай жолы» романынан мынадай тапсырмалар әзірледік.

1-мәтін.

«Шәкірт бала ауылға асыққан, лепірген күйіне қайта келіп, тағы да тебіне жөнелді.

– Уә, қой деймін, бала! Ат зорықтырасың!

– Жапа-жалғыз ұзап кетіп, жауға жем боласың!– деп, екі жолдасы тағы тежей бергісі келді.

Бірақ қаладан, жабырқау медреседен жаңа құтылып, енді үйіне, ауылға жетуге асыққан шәкірт бала ол сөздерді тыңдайын деп ойысқан жоқ.

Үлкендер қорыққан Есембай да, тіпті ұрылар да Абайға сондайлық жат, суық боп көріне алмады. Ұры десе, осы елдің өздеріндей қазақтары. Көп болса: киімдері, ер-тұрманы ғана жаман; қолдарында сойылдары ғана бар. Ондай ұрылар жайында Абайдың естіген әңгімелері соншалық көп. Кейде. Тіпті, сары тоқым ұры. Болған – ел ішіндегі үлкендердің өз аузынан естіген әңгімелері де ұмытылмайтын. Қайта бір кездесіп, дәл жауға шапқан пішіндерін көрсем деген, іште жүрген ынтықтығы да болатын» [5].

Оқу сауаттылығына арналған тапсырмаларда, бірінші мәтін әдетте қысқа болады, ондағы сұрақтар да жеңіл болып келеді. Сол себепті осындай мәтін алдық және мынадай сұрақтар әзірледік:

1. Абай қайдан келе жатыр?

- A) ауылдан
- B) қырдан
- C) медреседен
- D) базардан

Бұл жерде мәтінде көбінде «бала шәкірт» аталып келген адамның Абай екенін оқушылар мәтінді толық оқу арқылы түсіне алады.

Оқу сауаттылығы көбінесе логикаға негізделеді. Дайын жауапты ауыстыру арқылы нақтылықты, дәлдікті, терең ойды қажет етеді. Оқушыны көбірек ойланту үшін бір-біріне ұқсас жауаптар әдейі беріліп отырады.

1. Абай ұрылардан неге қорықпады?

- A) батылдығынан
- B) қырсықтығынан
- C) елге деген сағыныштан
- D) қорыққанын жасырды
- E) танитындықтан

2-мәтін.

«Майбасар Абайдың жауабын ұнатып тұрып:

– Өзі, тіпті, көшелі кісі боп қапты!– дей беріп еді, Құнанбай оның сөзін аяқтатпастан Абайға:

– Бар, ана шешелерің жаққа бар, амандас, балам!– деді.

Абайдың күткені де сол еді. Әлі тосып, бар қозғалысын алыстан қарап, әңгіме етіп тұрған шешелерге қарай бұрылғанда, Абай қайтадан өзінің жасына лайық қуанышты бала қалпына келе қалды. Арт жағында жорға Жұмабай Абайдың бүгін оны қорқытқанын әңгіме қып жатты. Бала енді асығып, өз шешесіне қарай жақындай беріп еді, Жұманның қатыны, Қалика деген бір жеңгесі:

– Телғара! Айналайын Телғара! Соқталдай азамат боп кетіпсің-ау!– деп, мойынынан құшақтай алып, бетінен сүйді. Тағы бір жеңгесі - Ызғұттының қатыны Тобжан да сүйді.

Содан кейін үлкен қатындар және осы топтағы үлкен еркектің, ағалардың да бір-екеуі сүйіп жатыр. Абайды шын балаға айналдырып жіберген осы сүйістер еді. Ол қысылып, қызарғанмен қашып та құтыла алатын емес. Наразы боларын да, құптарын да білмеді.

Бірнеше үлкен қатындардың көзінен жас та көрінді. Барлық үлкеннің құшағына амалсыз кезек-кезек кіріп болып, енді сытылып, шешесіне қарай баса берді. Абайдың өз шешесі Ұлжан мен екінші шешесі, сұлу жүзді –Айғыз қатар тұр екен.

Бала топтан шыға бергенде, Айғыз күліп:

– Пай, жаман қатындар сілекейлеп, баламыздың бетінен сүйер жер де қалдырмады-ау, – деп паңдана күлді де, Абайды көзінен сүйді. Кезек өз шешесіне келгенде, ол сүйген жоқ. Қатты бір қысып, бауырына басып тұрды да, маңдайынан иіскеді. Абайдың әкесіндегі тартымды салқындық шешесіне де көптен бері мінез болған. Бала осыдан арғыны күтпеуші еді. Бірақ, бауырына басқанның өзінде де Абайдың жүрегін қатты-қатты соқтырған аса бір өзгеше жақындық білінді. Ана құшағы!» [5].

Екінші мәтін көбіне бірінші мәтіннен көлемі жағынан ұзактау болып келеді. Сұрақтары да күрделірек, логикаға негізделеді. Екінші мәтінде төрт сұрақ беріледі. Тек мәтінге қатысты сұрақтар ғана емес, бұл жерде танымдық сұрақтар да кездесіп отырады.

1. Абай әкесінің қасында неге сабырлы күйге түседі?

- A) әкесінің мінезі нашар
- B) әкесінен қорыққандықтан
- C) әке қабағынан жасқананатын
- D) әкесін жақсы көргендіктен
- E) әкесін ұнатпағандықтан

Абай шешелері жаққа бұрылғанда, бала қалпына келе қалғанын астарлап, әкелерінің жанындағы жай-күйімен беруге болады.

2. Абайды анасының сүймеуінің себебі:

- A) Әкенің салқындығы мінез болды
- B) Баласын үлкен адам санатына қосқандықтан
- C) Баласына өкпелі
- D) Басқалар сүйгендіктен
- E) Енесінен ұялғандықтан

3. Жеңгелері Абайды «Телғара» деп атауы тілде қандай терминмен аталады?

- A) эвфемизм
- B) дисфемизм
- C) табу
- D) диалект
- E) варваризм

Бұл жерге тіл білімінен сұрақ қосылды.

4. Мәтінде айтылмаған ақпарат

- A) Үлкендердің балаға деген сағынышы
- B) Абайдың бойындағы жан толқынысы
- C) Айғыздың паңдығы
- D) Майбасардың қолпаш сөзі
- E) Құнанбайдың тапқырлығы

Үшінші мәтінде алты сұрақ, төртінші мәтінде сегіз сұрақ қамтылып, жиырма сұрақтан тұратын төрт мәтін даярланады. Бұл мәтіндерді оқу арқылы баланың бойындағы сыни ойлау дағдысы да қалыптасады.

Оқушы бойында оқу сауаттылығын қалыптастыру үлкен, қажырлы еңбекті талап етеді. Сондықтан әр педагог барынша еңбектеніп, бала бойындағы тапқырлықты, білімді жетілдіруге күш салуы қажет. Заманға сай біліммен қаруланған, жан-жақты, білімді тұлғаны тәрбиелеу – барлық ұстаздың абыройлы міндеті екені анық.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Даулетова Н.А. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастырудың тиімді әдістері: әдістемелік құрал. – Атырау: «Өрлеу» БАҰО» АҚ филиалы Атырау облысы бойынша педагогикалық қызметкерлердің біліктілігін арттыру институты, 2019. – 80 б.

2. Байгулова А. Қазақстандық оқушылардың оқу сауаттылығын қалыптастыру // <https://iac.kz/kk/publishing/kazakstandyk-okushylardyn-okusauattylygyn-kalyptastyru>

3. Мамырбекова. Г.А. Оқушылардың оқу сауаттылығын дамыту мәселелері // <https://www.kaznu.kz/content/files/pages/folder21017/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F%20%D0%9C.%D0%93.%D0%90.%20%D0%BC%D0%B0%D0%B9.pdf>

4. Ж.Қ. Ақмолдаева. Оқушылардың оқу сауаттылығын дамыту – заман талабы // https://ust.kz/word/oqysylardyng_oqy_sauattylygyn_damyty_zaman_talaby-19570.html

5. Өуезов М. Абай жолы. Роман-эпопея. Бірінші кітап. – Алматы, 2020. – 376 б.